

Степан МАКАРЧУК (Львів)

ЕТНОГРАФІЧНІ РАЙОНИ УКРАЇНИ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія української етнографічної науки засвідчує, що у більшості випадків перші описові та аналітичні праці вже від XVIII ст. стосувалися культури і побуту окремих районів чи регіонів України. У XVIII – першій половині XIX ст. етнографічні сюжети в повнішому чи вужчому варіантах знаходили відображення в описових творах загалом топографічного та статистичного змісту про губернії і намісництва підросійської України¹. Це було властивим для творів А. Милорадовича, А. Шафонського, І. Переверзева, капітана Загоровського, В. Кудрявцова, В. Рудницького, Екстера та інших авторів. Поряд із цим в кінці XVIII – на початку XIX ст. в Росії було створено кілька праць загального чи спеціального етнографічного змісту, що базувалися на фактологічному матеріалі з усієї України. До таких можна зарахувати “Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще” О. Рігельмана, “Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях...” Я. Марковича, що вийшла друком у 1798 р. На жаль, твір О. Рігельмана О. Бодяньський видав у Москві лише в 1847 р. Ще раніше, в 1777 р. у Петербурзі вийшла невелика книжечка Г. Калиновського “Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и Слободской Украинской губернии, также в великороссийских слободах, населенных малоросами...”. Оскільки названа праця стосувалася власне етнографічного змісту – обряду весілля, її іноді називають першою етнографічною працею про підросійську Україну².

У Галичині спеціально етнографічні праці найперше стосувалися локальних районів. Так, “Руское весіле” Й. Лозинського, що вперше вийшло друком у Перемишлі в 1835 р., відображало обряд весілля, як можна судити з його ладканок із району між Перемишлем і Львовом з особливою увагою до поселень Мостиського повіту:

– Во Львові заграно,
До Перемишля сlišно
– Убита ми доріженька до Львова...
– Зо Львова, з дороженьки заболіли нас ноженьки...
– Через село Радохоньскоє* ідуть купці чужемні...

Попри значну віддаленість м. Мостиськ і простору між Львовом і Перемишлем від Бойківщини, в діалекті, що його відображають наведені Й. Лозинським

¹ Макарчук С. Етнографічні сюжети в описових творах про намісництва та губернії підросійської України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі Записки НТШ). – Львів, 2010. – Т. ССLIX. – С. 627–638.

² Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 135.

* с. Радохонське в Мостиському районі.

ладканки, у вічі впадає густе виступання в іменниках властивого для бойківського діалекту суфікса -ойк:

*Подивися, матко,
Як по світлоїці гладко;
Ни скринойки, ни перинойки,
Ни любої дитинойки.
З коморойки забрало,
З оборойки заяло.*

Цікаво відзначити, що через весь пісенний супровід весілля виступає образ Дунаю, що його деякі дослідники пояснюють дунайською прабатьківщиною етногенезу українців³.

Дуже очевидно є прив'язаність до карпатських етнографічних груп перших досліджень, що їх проводили польські та українські автори від початку XIX ст. У 1811 р. у Львові було видано працю польського публіциста і етнографа Ігнаці Любіча-Червінського “Околиця задністриянська між Стриєм і Ломницею...”. Етнографічна інформація праці була побудована на матеріалах “села автора” (“мого села”, “в моєму селі” і т. ін.), якого він так ні разу не назвав. З цього приводу в історіографії було висловлено чимало хибних думок про те, яке ж саме село описував Любіч-Червінський. На основі топографії села, що проступає у праці, шляхом вивчення життєпису автора правильну відповідь на питання подав професор Р. Ф. Кирчів. То було село Довпотів, що нині в Калуському районі Івано-Франківської області, тобто село Східної Бойківщини⁴.

Як об'єкт етнографічних студій першої половини XIX ст. Бойківщина виступала у працях польських авторів Лукаша Голембйовського, Вінцентія Поля, Тадеуша Жулінського та багатьох інших. Бойківщина так само рано стала об'єктом етнографічного вивчення українськими авторами. В 1841 р. в журналі празького музею “*Časopis českého Museum*” змістовну статтю “Бойки – русько-слов'янський люд у Галичині” опублікував Іван Вагилевич. Там український письменник зробив спробу пояснити походження субетноніма “бойко”, вдало окреслив антропологічні риси бойків, бойківський діалект та усну творчість. Дуже важливо, що І. Вагилевич зарахував своє рідне село Ясень у верхів'ях річки Ломниці до Бойківщини⁵. Цим самим на основі власного сприйняття традиційної культури села ствердив межу на цій ділянці між Бойківщиною і Гуцульщиною. При цьому він також окреслював західну межу Бойківщини у верхів'ях Сяну. В основному сучасні дослідники поділяють визначені І. Вагилевичем межі Бойківщини на північних схилах Карпат. Багато аспектів спеціально бойківської етнографічної теми відображено у праці Я. Головацького “Народные песни Галицкой и Угорской Руси...”, опублікованій у Москві вже пізніше, у 1878 р.⁶

Дуже рано об'єктом етнографічного вивчення стала Гуцульщина, культуру і побут людності якої вивчали І. Вагилевич, І. Верхратський, І. Панькевич, Б. Кобилецький, інші науковці. В 1899–1908 рр. НТШ видало фундаментальну працю

³ *Лозинський Й. І.* Українське весілля. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 118, 147.

⁴ *Кирчів Р. Ф.* Етнографічне дослідження Бойківщини. – Київ: Наукова думка, 1978. – С. 16–17.

⁵ Там само. – С. 39.

⁶ Там само. – С. 45–47.

В. Шухевича “Гуцульщина”, що відзначалася тематичною і змістовною завершеністю монографічного наукового твору про одну етнографічну групу, етнографічний район. Тематична оригінальність, повнота висвітлення полонинського господарства була властивою для праці Р. Гарасимчука і В. Тобора, що побачила світ у 1938 р.⁷ В 1890–1907 рр. вийшли окремі праці польського вченого О. Кольберга про західно-українські етнографічні райони Покуття, Холмщину, Перемишльщину і Волинь. 1896 р. В. Гнатюк у виданні НТШ “Етнографічний збірник” опублікував низку праць про етнографію Закарпаття громадського і церковного діяча Юрія Жатковича “Етнографическій очерк угро-русских”⁸.

У XIX – першій половині XX ст. особливо великою була увага українських, польських, а також російських вчених і публіцистів до етнографії Полісся. Російські дослідники П. Бобровський, П. Гільдентбрандт, І. Зеленін, О. Рітгіх, рівно ж українські – К. Михальчук, Ф. Максименко, білорус Ю. Карський та інші переконливо стверджували велику перевагу українців серед населення поліських Брестського, Кобринського, Пружанського, Пінського та інших повітів⁹.

У першій половині XX ст. про етнографію Полісся писали польські дослідники К. Мошинський, М. Фасмер, Т. Сулімірський, Й. Обрембський, С. Двораковський та інші¹⁰.

У 1918 р. М. Сумцов видав у Харкові історико-етнографічне дослідження “Слобожане”, в якому висвітлив історичні умови появи нового великого українського краю Слобідської України, або Слобожанщини, описав характерні риси основних занять поселенців краю від XVII і до XX ст., зокрема перелогової системи землеобробітку на ранніх етапах освоєння степу, стійлового утримання худоби, ремесел, способів житлового та господарського будівництва, типів жител, особливостей народного одягу. Автор узагальнив етнічні риси слобожан, що інтегрували традиції культури і побуту чи не всіх етнографічних районів України, вихідці з яких склали в минулому перших освоювачів Слобожанщини. Дуже важливою була увага М. Сумцова до духовного світу народної маси. В тому ж 1918 р. Д. Багалій опублікував, головню, історичного змісту книгу “Історія Слобідської України”, але з великою увагою до етнографічних сюжетів, зокрема, руху населення, його національного складу, соціальної структури і побутових стосунків між різними соціальними верствами: дворянами і козаками, козаками і селянами, ремісничо-торговим міським населенням і духовенством. Д. Багалій так само детально зупинився на стані традиційної матеріальної культури: дворів і жител козацької старшини і народної маси, одягу чоловічого і жіночого представників різних соціальних верств, також відносин між членами сімей слобожан та ін. У 1990 р. працю Д. Багалія перевидали¹¹.

⁷ *Harasymczuk R., Tabor W.* Etnografja połonin huculskich. – Lwów, 1938.

⁸ *Жаткович Ю.* Етнографіческой очерк угро-русских. Комплексне видання. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – С. 4.

⁹ *Винниченко І.* Історія етнографічних досліджень Берестейщини: політичне замовлення чи наукова об’єктивність? // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнар. конф. – Київ, 1996. – С. 207–211.

¹⁰ Полісся: матеріальна культура. – Київ: Наукова думка, 1988. – С. 18–19; *Obrębski J.* Problem etniczny Polesia // *Sprawy narodowościowe.* – Warszawa, 1926. – № 1–2. – S. 10–29.

¹¹ *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. – Харків: Основи, 1990.

Тематично оригінальну і змістовну працю видав у Ленінграді 1928 р. А. Зарембський, в якій відобразив народну творчість подільських селян, насамперед із галузей прикладного мистецтва – настінний розпис інтер'єрів жител, килимарство, вишивка рушників і компонентів одягу, подушок, способи облаштування і прикрашення інтер'єру та екстер'єру жител¹².

У міжвоєнні роки було написано і видано етнографічні праці про окремі підрайони, в тому числі з назвами адміністративного походження.

Для вивчення українського звичаєвого права досі не втратили свого значення статті Арнольда Кристера та Бориса Язловського, опубліковані в серійному виданні “Праці для виучування звичаєвого права України”¹³. На етнографічні теми про окремі райони були опубліковані статті А. Кримського, В. Кравченка, Є. Спаської, Р. Данькевич та інші¹⁴.

Підхід до студій над культурою і пробутом українців, насамперед, за окремими районами і підрайонами, залишався чи не провідним в етнологічній науці і в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Під історико-етнографічним оглядом праці про Волинь писали М. Крикун, М. Ковальський, В. Горленко, А. Данилюк, Р. Радович, Л. Чайківська та інші. Полісся досліджували М. Козакевич, В. Горленко, А. Данилюк, багато учасників польових експедицій, що діяли за програмами постчорнобильського вивчення району. Серед них М. Глушко, Р. Радович, Р. Сілецький, О. Сапеляк, К. Кутельмах, М. Гладкий, І. Несен та інші. За результатами експедицій видано три томи збірників наукових статей “Полісся України”¹⁵. Так само, за результатами вивчення карпатських етнографічних районів створено низку колективних праць “Бойківщина”, “Туцувщина”, двотомовий збірник статей “Лемківщина”. Оригінальну працю “Закарпаття: народознавчі роздуми” видав у 1995 р. М. Тиводар. Тематично близькою, але зі значно більшим фактологічним і теоретичним матеріалом стала також праця цього дослідника, що вийшла друком у 2011 р.¹⁶ Ще раніше М. Тиводар видав велику працю про традиційне скотарство в Карпатах¹⁷.

В останні десятиріччя були оприлюднені ґрунтовні праці про Поділля, серед них знаковими є монографія Т. Косміної, історіографічне дослідження Л. В. Баженова, колективне видання “Поділля”¹⁸. Серед видань останніх десятиріч високу оцінку спеціалістів, незважаючи на жанр посібника, отримала праця вченого Одеського університету В. Кушніра “Народознавство Одещини” (Одеса, 1998).

¹² *Зарембский А.* Народное искусство подольских украинцев. – Ленинград, 1928.

¹³ *Кристер А.* Спадкування за звичаєвим правом у Кролевицькому повіті на Чернігівщині // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Київ, 1925. – С. 13–17; *Язловський Б.* Сьогочасне родинне звичаєве право с. Павлівки на Полтавщині // Там само. – С. 18–31.

¹⁴ *Борисенко В.* Нариси з історії української етнології 1920-х – 1930-х рр. – Київ, 2002. – С. 60–65.

¹⁵ Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів: Інститут народознавства, 1997. – Вип. 1. Київське Полісся. 1994–1999; Вип. 2. Овруччина, 1995. 2003; Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева, 1996.

¹⁶ Тиводар М. Етнографія Закарпаття. Історико-етнографічний нарис. – Ужгород: Гражда, 2011.

¹⁷ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Історико-етнографічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994.

¹⁸ *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля (кінець ХІХ–ХХ ст.). – Київ, 1980; *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХХ–ХХІ ст. – Кам'янець-Подільський, 1993; Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Доля, 1994.

Помітним явищем етнографічної науки України стала колективна монографія “Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження”, написана за ініціативою і видана у 1997 р. під загальною редакцією професора В. Борисенко. Широко відомою стала тритомова праця професора Чернівецького університету Г. К. Кожолянка “Етнографія Буковини”, що побачила світ окремими томами у 1999, 2002 і 2004 рр. Важливим вкладом у знання про етнографію Криму стало джерелознавчого характеру видання “Крымские татары” (Сімферополь, 2005 р.), що вміщує праці багатьох дослідників проблеми кінця XIX – першої половини XX ст.

Можна, отже, говорити, що і на нинішньому етапі розвитку етнологічної науки етнографічні райони, а також підрайони продовжують залишатися важливим об’єктом досліджень. Так, гідним наслідуванням інтересу до Слобожанщини М. Сумцова і Д. Багалія стала монографія російської вченої Л. М. Чижикової “Русско-украинское пограничье: судьбы традиционно-бытовой культуры”, особливо свіжою сюжетною лінією якої є відображення процесів асиміляції українського населення східних районів Слобожанщини, які за наслідками державного розмежування між Російською Федерацією і Українською СРР на початку 20-х років XX ст. опинилися у складі Росії. З праці Л. Чижикової наведемо лише два статистичні показники: під час радянського перепису населення 1926 р. в тодішніх Воронежській і Курській губерніях, що реформувалися в області, нарахували 1523 тис. українців¹⁹. За переписом 1959 р. на тій же території вже трьох областей Белгородської, Воронежської і Курської облікували як українців всього 260 тис. осіб²⁰. Всі зросійщені українці пам’ятають про свої українські корені, але вже не називають себе українцями і ще не називають себе росіянами, а чи не кожного разу на запитання, хто вони за національністю, відповідають: “ми перевертні”²¹.

Багато років вивчає етнографічний район Покуття івано-франківський етнолог М. Паньків, працю про Гуцульщину видав у 2004 р. В. Грабовецький²².

Прикладів того, як у наш час науковці досліджують окремі етнографічні райони дуже багато. Тільки випускники аспірантури кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, починаючи від 1996 р., захистили дисертації про ті чи інші сфери етнокультури Лемківщини (О. Турчак, 1996), Волині (М. Костюк, 1998), Полісся (М. Гладкий, 2004), Опілля (О. Годованська, 2006), Бойківщини (Н. Левкович, 2010).

Як правило, у більшості праць про окремі етнографічні райони порушувалося питання про їх межі й територію. І все ж, незважаючи на увагу до вивчення етнокультури районів, і досі в етнологів немає єдності в питаннях про межі між Волинню і Поділлям, Поділлям і Середнім Подніпров’ям, Волинню і Опіллям, а особливо між підрайонами Півдня України. Чимало плутанини траплялося в етнологічній літературі з приводу назв (субетнопонімів) окремих районів. Чи не в першій аналітичній етнографічній праці про всю Україну, яку в 1916 р. видав Ф. Вовк, усі нібито субетнопоніми виводили від назв адміністративних одиниць, як, наприклад,

¹⁹ Чижикова Л. Н. Русско-украинское пограничье: судьбы традиционно-бытовой культуры. – Москва, 1988. – С. 39, 41.

²⁰ Там само. – С. 45.

²¹ Там само. – С. 49–52.

²² Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Том третій. Тисячолітній літопис Гуцульщини. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004.

Київщина, Полтавщина, Галичина, Катеринославщина, Харківщина, Чернігівщина, а також Волинь і Поділля, хоч ці два останні субетнотопоніми для того часу мали теж адміністративне походження від назв Волинської і Подільської губерній. Так само, від назв губерній вчений застосовував терміни Вороніжчина, Курщина, Херсонщина²³. Правда, стосовно західноукраїнських земель, до того часу краще вивчених завдяки НТШ, Ф. Вовк часто послуговувався власне етнографічними означеннями на зразок Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Покуття і навіть назв “карпатське Підгір’я”, “гуцульське Підгір’я”. Послідовно вживав субетнотопонім “Полісся”, хоча чи не кожного разу з означенням Волинське, Київське, Чернігівське. Описуючи райони, де характерні кольорові стрічки у вбранні дівчат, Ф. Вовк уживав як рівнозначні, насправді відмінного етнотопонімічного походження, топоніми Правобережжя, Київщина, Угорська Русь, Лівобережжя, Полтавщина, Харківщина²⁴. Складається враження, що питання про назви етнографічних районів було для нього не варті уваги або ж маргінальні, на відміну від дослідників західноукраїнських земель, в тому числі поляків А. Фішера, Й. Фальковського, В. Пашницького, які до кінця 30-х років ХХ ст. виробили досить узгоджені погляди на етнографічні райони і підрайони Галичини, Волині, Закарпаття та межі районів. Етнографи Східної (від початку 20-х років ХХ ст. – підрадянської) України аж до другої половини 50-х рр. ХХ ст. це питання практично обходили стороною, послуговуючись найчастіше адміністративними означеннями досліджуваних місцевостей на зразок “Кролевецький повіт на Чернігівщині”, “Звенигородщина”. У 20–30-х роках ХХ ст. ті чи інші явища матеріальної і духовної етнокультури досліджувалися в межах етносу за тематичним принципом²⁵.

У вигляді окремого наукового завдання питання етнографічного районування було підняте лише в середині 1950-х рр., коли Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР розпочав готувати узагальнювальну в межах України народознавчу працю “Українці”²⁶. З метою окреслення вихідних засад до проблеми 20–23 лютого 1956 р. у згаданому Інституті відбулася широка нарада науковців, в якій, окрім етнографів, брали участь географи, фольклористи, мовознавці, історики та інші науковці гуманітарних спеціальностей. З доповіддю про етнографічне районування України на нараді виступив відомий етнограф Г. Ю. Стельмах. Виходячи з доробку українських та інших науковців ХІХ – першої половини ХХ ст., доповідач зробив узагальнення, що є такі етнографічні райони: Полісся, Карпати, Лівобережна і Правобережна Україна (в основному Подніпров’я), Галичина і Степова Україна²⁷.

Тоді до наукової літератури ніби офіційно впроваджувався термін “етнографічний район”. Нагадаємо, що у свій час на окреслення поняття “етнографічна група” І. Франко вживав термін “етнічна група”²⁸. Що ж стосується

²³ *Вовк Хв.* Студії з української етнографії та антропології. – Київ, 1995. – С. 64, 86, 96.

²⁴ Там само. – С. 128.

²⁵ *Борисенко В.* Нариси з історії української етнології... – С. 83–88.

²⁶ *Українці: історико-етнографічна монографія: В 2-х кн.* – Опішня: Українське народознавство, 1999–2000.

²⁷ *Стельмах Г. Ю.* Етнографічне районування України кінця ХІХ століття // *Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.* – Київ, 1958. – Т. IV. – С. 106.

²⁸ *Франко І.* Етнографічна експедиція на Бойківщину // *Зібрання творів в 50-ти томах.* – Київ, 1982. – Т. 36. – С. 71, 79.

дефініції “етнографічний район”, то він, здається, до того часу не вживався. До цього можна додати, що як в доповіді Г. Ю. Стельмаха, так і у пізніших публікаціях, зокрема, у відповідному параграфі Д. М. Косарика, К. Г. Гуслистого і В. Ф. Горленка монографії “Українці” не було наведено визначення цього терміна²⁹.

Виглядало так, ніби і Г. Ю. Стельмах, і автори параграфу не цікавились змістом самого поняття “етнографічний район”. Через це вже у самій доповіді в число тих районів одночасно вводили географічні Карпати і Степову Україну, історико-політичні Правобережну Україну, Лівобережну Україну, Галичину, етнографічне Полісся, яке є одночасно поняттям географічним. Фактично, Г. Ю. Стельмах уже від початку вияснення проблеми давав неправильний старт. Його приклад наслідували автори монографії “Українці”, коли писали про південно-західний “великий етнографічний район”, в якому виділяли “підрайони” Галичину, Буковину, Закарпатську Україну, Західну Волинь і Західне Поділля. В такому контексті в один ряд були поставлені як історико-політичні означення Галичина та Буковина, географічне Закарпатська Україна, так і етнографічні Західна Волинь і Західне Поділля, що сплутувало об’єктивне сприйняття меж районів. Адже відомо, що Західне Поділля і південно-західна Волинь вже від 1772 р. виявилися територіальними частинами австрійської адміністративної одиниці “Галичина” (з офіційною назвою “Королівство Галичини і Лодомерії” – “Königreich Galizien und Lodomerien”). Частина ж південно-західного Поділля від 1849 р. входила до складу австрійської адміністративної одиниці “Буковина” (офіційно “Князівство Буковина” – “Herzogtum Bukowina”). Зрозуміло, що географічно українські історико-політичні та етнографічні райони з огляду на історичні відмінності їх формування не можуть збігатися. Етнографічним районом треба називати територію, на якій у процесі тривалого розвитку склалися відносно однакові або ж виразно близькі між собою компоненти традиційної матеріальної і духовної культури корінних мешканців. Історико-політичні райони сформувалися, головню, під впливом відмінного політичного становища тих чи інших територій у минулі часи, що позначилося на сучасних політичних, релігійних, моральних та естетичних симпатіях населення, національній свідомості, ставленні до інших національностей.

Згодом деякі етнографи не лише повторювали запропоновані на нараді 1956 р. методологічні помилки, але і поглиблювали їх, зокрема, у навчальних виданнях. В курсі лекцій досить голосного свого часу українського етнографа Анатолія Пономарьова “Українська етнографія” (1994) читаємо, наприклад: “Такі саме обриси має Покуття і в наш час – між Галичиною, Поділлям і Буковиною, включаючи частину Івано-Франківщини”³⁰. У такому географічному окресленні Покуття допущено кілька помилок. Не можна писати, що Покуття знаходиться між Галичиною і Поділлям, бо Покуття як етнографічний район є не “між Галичиною”, а частиною історико-політичного району Галичина. Так само неправильно писати, що Покуття є “між Галичиною, Поділлям та Буковиною”, бо західне Поділля є частиною Галичини, а рівнинна частина Буковини як історико-політичного району є продовженням етнографічного Поділля. Неправильно твердити, що Покуття охоплює частину Івано-Франківщини. Покуття є частиною Івано-Франківської області.

²⁹ Українці: історико-етнографічна монографія...

³⁰ Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. – Київ, 1994. – С. 139–140.

Неуважними до використання етнографічних та історико-політичних топонімів як однозначних бувають навіть авторитетні географи. Професор Ф. Д. Заставний під поняттям “етнічні землі” поставив як однозначні й історико-політичні, й історико-етнографічні “землі”: Запоріжжя, Новоросію, Кубань, Гетьманщину, Західну Україну, Галичину, Поділля, Волинь, Буковину, підросійську Україну, Північне Причорномор’я, Брацлавщину, Ханську Україну, Гуцульщину, Бойківщину і т. д. – близько 40 топонімів дуже різного змісту³¹. Автор, правда, уточнює зміст кожної назви, але тоді варто було б зазначити, що мова йде про різні географічні дефініції, які мали місце в історичні часи або існують досі.

Так чи інакше, в умовах незалежної України інтерес до окреслення меж етнографічних районів і підрайонів підвищився, головню, на жаль, у навчальній літературі. В науковому плані це питання вивчали й аналізували В. Горленко, з легкої руки якого від 1996 р. етнологи заговорили про те, чи є у складі українського народу етнографічна група “литвини”, і, якщо так, то якою є її дислокація. Сам В. Горленко окреслив територію, заселену “литвинами”³². В науковому жанрі спробувала узагальнити етнографічні, діалектологічні, географічні пошуки дослідників минулого про межі в цілому недостатнього вивченого етнографічного підрайону Опілля О. М. Годованська³³.

Грунтовною працею в жанрі етнографічної історіографії є велика стаття професора М. Глушка “Етнографічне районування Української Галичини (за матеріалами наукових досліджень XIX – початку XXI ст.)”³⁴. Автор проаналізував та узагальнив, складається враження, праці всіх дослідників етнографії Галичини XIX ст. і до наших днів з особливою увагою до того, як українські, польські, російські та інші вчені визначали межі між окремими районами, якими були в науці дискусії з того питання і які думки про це пройшли перевірку часом і які мали б приймати молоді науковці, що, на жаль, так не є. У досить ошатно і гарно виданій книзі Оксани Косміної читаємо: “Опільський район межує на півночі з Галичиною, на південному сході – з Західним Поділлям, на південному заході – з Бойківщиною. Межами району на заході є державний кордон з Польщею”³⁵. У цих двох реченнях щонайменше кілька помилок: Опілля не межує, а є частиною Галичини, з Бойківщиною Опільський район не межує; на заході до державного кордону Опілля не сягає; Західне Поділля теж є частиною Галичини; рівно ж і частиною (північні схили Карпат) Галичини є Бойківщина. і т. ін.

Тим не менше, в навчальній етнологічній літературі, починаючи від 1990-х рр., погляди на засадничі питання етнографічного межування України стали відносно узгодженими.

За основними етнологічними аналогіями, рівно ж за діалектами, практично всі автори поділяють Україну на три великі регіони:

– Центрально-південно-східний;

³¹ Заставний Ф. Д. Географія України: У 2-х кн. – Львів, 1994. – С. 320–349.

³² Горленко В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців “литвини” // Полісся: мова, культура, історія... – С. 194–200.

³³ Годованська О. М. Наукова дискусія навколо Опілля як етнографічного субрайону України // Наукові записки НУ “Острозька Академія”. Історичні науки. – Острог, 2006. – Вип. 6. – С. 55–65.

³⁴ Глушко М. Етнографічне районування Української Галичини (за матеріалами наукових досліджень XVI – початку XXI ст.) // Галичина: етнічна історія. – Львів, 2008. – С. 46–80.

³⁵ Косміна О. Традиційне вбрання українців. – Київ, 2008. – С. 47.

- Північний або Поліський;
- Південно-західний.

Регіони як дефініції є ширшими, як етнографічні райони. У поділі країни на етнографічні райони саме від означених регіонів відштовхуються авторитетні вчені. Серед них Р. Ф. Кирчів (у відповідному розділі навчального посібника “Етнографія України” 1994 і 2004 рр. видання та в “Малій енциклопедії українського народознавства”³⁶), В. І. Наулко (у посібнику “Культура і побут населення України” (1991)), М. Хоменко (у посібнику “Українська етнологія” (2007)) та ін.

Далі всі автори окреслюють у названих регіонах етнографічні райони, а в районах – етнографічні підрайони. Так, у Центральньо-південно-східному регіоні виділяють етнографічні райони Середнє Подніпров’я, Слобожанщину, Південь України, або Степову Україну. Врешті в Середньому Подніпров’ї є Полтавщина, правобережне середнє Подніпров’я, південна Київщина. У Північному або Поліському районі є етнографічні підрайони Західне Полісся, Середнє, Східне.

Попри те, що Південно-західний регіон під етнографічним оглядом є найстрокатіший, особливих розбіжностей у баченні його складових етнографічних районів і підрайонів у більшості сучасних дослідників немає. Всі автори відносно однаково розглядають як етнографічні райони чи підрайони та аналогічно окреслюють межі Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Волині, Поділля та підрайонів Покуття, Підгір’я, Опілля, Надсяння. М. Тиводар впровадив поділ Низинного Закарпаття на чотири підрайони, заселених так званими долинами: Марамуроський, що обіймає південно-східну частину Закарпаття з містами Тячів, Хуст північніше вздовж русла Тиси. На заході межею Марамурощини є річка Ріка; Боржавський – у межиріччі річок Боржави і Латориці, що знаходиться західніше від Марамуроського; Ужанський, розташований на північний захід від Боржавського на середній і нижній течії р. Ужа; Перечинсько-Березнянський північніше Ужанського в долинах річок Ужа, Лютої, Турі³⁷.

Є певні відмінності у баченні етнографами України локальних підрайонів Півдня або Степової України, зокрема, в навчальній літературі. Відомий вчений, член-кореспондент НАНУ професор В. І. Наулко з огляду на досить взаємно подібні природні та соціальні умови замешкання людності взагалі не торкається питання про поділ Півдня на райони чи підрайони, а обмежується визначенням, що Південь “є своєрідним історико-етнографічним районом, який відзначається змішаним складом населення, порівняно великою його соціальною рухливістю”³⁸. Не вдається до пошуку етнокультурних особливостей Півдня і співавтор одного з останніх ґрунтовних навчальних видань “Українська етнологія” М. Хоменко. Він лише констатує факт, що “на думку деяких дослідників [...] окремі землі півдня (Подунав’я, Причорномор’я, Приазов’я, Донщина, Крим та ін.) мають істотні відмінності і за складом населення, і за етнічною історією, і за структурою традиційно-побутової культури”³⁹. Бачимо, однак, що означення М. Хоменком підрайонів Півдня за етимологією має географічне походження.

³⁶ Мала енциклопедія українського народознавства. – Львів, 2007. – С. 184–186.

³⁷ Тиводар М. Етнографія Закарпаття... – С. 68–76.

³⁸ Культура і побут населення України. – Київ, 1991. – С. 23.

³⁹ Українська етнологія. Навчальний посібник / за ред. В. Борисенко. – Київ, 2007. – С. 48.

Згадана вже О. Косміна у праці про народний одяг на означення Півдня України використала термін “Степовий макрорайон”, що охоплює підрайони: Буджацький, Одеський, Нижньодніпровський, Таврійський, Приазовський, Кримський⁴⁰. Отже, шість підрайонів. Дослідниця спробувала визначити характерні особливості народного одягу визначених підрайонів.

До наведеного поділу Півдня України сумнів викликає зараховування до Таврійського району частину “материкового” Причорномор’я (Нижнього Подніпров’я) фактично на тій лише підставі, що від початку XIX ст. і до 1925 р. вона входила до складу російської адміністративної одиниці Таврійської губернії з центром у Сімферополі. Насправді ж, під етнографічним кутом зору підстав ділити Нижнє Подніпров’я від порогів нижче сучасного Дніпропетровська до гирла Дніпра немає.

У навчальному посібнику “Етнографія України” 1994 і 2004 рр. видання питання про районування Півдня України торкнувся професор Р. Кирчів. Він назвав п’ять підрайонів: Приазовський, Нижньоподніпровський, Нижньопобозький, Буджак і Таврію⁴¹. Хоч і цей автор не окреслює району Таврії: чи він має на увазі лише Крим, чи так само простір колишньої російської адміністративної одиниці Таврійської губернії.

Цілком зрозуміло, що відсутність узгоджених поглядів етнографів на підрайони Півдня пояснюються двома причинами:

- 1) недостатнім вивченням краю під етнографічним кутом зору;
- 2) відносною подібністю природних та соціальних умов проживання населення на всьому великому просторі.

У літературі спорадично вживаються також інші топоніми чи етнотопоніми. Наприклад, Сіверщина, Донщина (правильніше було б Донеччина, бо йдеться про лівобережний і правобережний простори ріки Донця, а не Дону). Певної відповіді на те, чи, скажімо, під назвою Сівер і в наш час можемо бачити якийсь окреслений простір чи той простір уже поглинутий Східним Поліссям або ж Північною Слобожанщиною немає, як і немає єдиної думки про те, чи на загальному тлі етнографічного районування України доречно визначати як окремий район Донеччину, а чи вважати, що північна частина простору в басейні Сіверського Донця є південною частиною Слобожанщини, а південна – підрайону Приазов’я етнографічного району Південь України.

Неоднаковим є бачення того, який простір слід бачити під етнотопонімом Надсяння. Очевидно, важливо було б визначити межі підрайонів четвертого порядку в Криму, якимось чіткіше окреслити етнографічну межу між Середнім Подніпров’ям і Східним Поділлям, уточнити багато інших питань етнографічного районування. Але коли на ці питання не знаходимо джерельних матеріалів про етнокультуру районів з давнішого часу, коли та етнокультура виступала ще у всій своїй повноті, то на базі сучасних етнографічних джерел це зробити вже досить складно.

⁴⁰ Косміна О. Традиційне вбрання українців... – С. 118.

⁴¹ Етнографія України / за ред. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 2004. – С. 129.